

УДК 343.1

ВТІЛЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Антон СТОЛІТНІЙ,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Інституту імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету

SUMMARY

The article deals with current issues of implementation of international legal standards, primarily European Convention on Human Rights, in national criminal justice system. The article determines place of European Court of Human Rights in criminal procedural law of Ukraine as well as ways of its reformation in accordance with international democratic tendencies.

Key words: European Convention on Human Rights, European Court, court's decision, criminal justice, criminal procedure code, international treaty, ratification.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються актуальні питання застосування міжнародних правових норм, у першу чергу, Європейської конвенції з прав людини, в системі національної кримінальної юстиції. Визначається місце рішень Європейського суду з прав людини в кримінальному процесуальному законодавстві України та шляхи його реформування з урахуванням міжнародних демократичних тенденцій.

Ключові слова: Європейська конвенція з прав людини, Європейський суд, рішення суду, кримінальна юстиція, кримінальний процесуальний кодекс, міжнародний договір, ратифікація.

Постановка проблеми. Держава Україна через своє географічне й геополітичне положення перебувала у сфері перехресних впливів азійсько-кочового, орієнтально-візантійського та європейського світів, порізному інтегруючи їх. До кінця XVIII ст. і державність, і правова система України зазнавали відчутного впливу правового поля загальноєвропейської цивілізації, хоча й із самобутніми особливостями в державно-правовому розвитку [10, с. 6–7]. У ст. 9 Конституція України закріпила правило чинності міжнародних договорів, п'ятдесят з яких ратифіковані або підписані Україною, є частиною національного законодавства, та у разі невідповідності норм національного законодавства міжнародним нормам перевага надається останнім [3, с. 402]. Відповідно до ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України та інших законів України [1, с. 1]. Це дає змогу правоохоронним і судовим органам безпосередньо застосовувати норми, встановлені міжнародними договорами в установленому порядку.

Загальновизнані принципи і норми міжнародного права впливають на національні правові системи, по-перше, прийняттям рекомендаційних правил для діяльності держав-учасниць, гарантією беззаперечного виконання яких є добровільне самозобов'язання кожної з них. По-друге, у міжнародних пактах, договорах тощо, визначаються зобов'язання держав прийняти або змінити чинні правові акти. По-третє, міжнародні норми виступають як нормативний орієнтир, еталон, стандарт для оновлення національних актів і в процесі їх застосування [3, с. 403].

У ч. 2 ст. 8 КПК вказано, що принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду, а в ч. 4 ст. 9 передбачено, що у разі суперечності норми Кодексу міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України.

Крім того, у ч. 5 вказаної статті зазначено: кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду [8, с. 57]. Таким чином, Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) і практика Європейського суду як невід'ємна частина правової системи України та, відповідно, складова механізму кримінально-процесуального регулювання мають важливе значення в контексті дослідження міжнародних стандартів досудового розслідування у національному кримінальному процесуальному законодавстві.

Теоретичні аспекти визначення місця Конвенції та рішень Європейського суду у кримінальному процесуальному законодавстві України ґрунтуються на положеннях статей 8 та 9 Конституції України, нормах КПК України та законах України «Про міжнародні договори України» і «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [3, с. 402].

Системне тлумачення цих законодавчих актів дозволяє зробити висновок про те, що Конституція України має найвищу юридичну силу в державі. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, становлять частину національного законодавства, підлягають додержанню Україною відповідно до норм міжнародного права, застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Укладення міжнародних договорів, що суперечать Конституції України, допускається лише після внесення відповідних змін до неї. Якщо міжнародним договором, який набрав чинності у встановленому порядку, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [3, с. 402–403].

Таким чином, в ієрархії кримінального процесуального законодавства України Конвенція, як і будь-який інший ратифікований міжнародний договір, посідає проміжне місце між Конституцією і законами України. Реалізація цього конституційного положення дає можливість постійно розширювати межі національного законодавства України, збагачуючи його за рахунок норм і принципів міжнародного

права, які конкретизовані, уніфіковані та закріплені у міжнародних договорах та віддзеркалюють правові надбання світової цивілізації. Це значною мірою сприяє поступовому зближенню національного законодавства України з міжнародною правовою системою, усунення існуючих між ними протиріч, юридичних колізій [3, с. 403].

Права і свободи, що гарантуються Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини, забезпечуються, у першу чергу, органами влади держав-учасниць Конвенції. Діяльність Європейського суду як контрольного механізму носить виключно субсидіарний характер, що неодноразово підкреслювалось у рішеннях як Європейської комісії з прав людини, так і Європейського суду з прав людини. Те, в якій мірі національні суди держав-учасниць можуть забезпечувати гарантовані Конвенцією права і свободи, розглядаючи справи про дію чи бездіяльність органів влади, багато в чому залежить від вирішення питання про те, чи можуть суди прямо застосовувати положення міжнародних договорів взагалі і Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини зокрема [5, с. 1].

Відповідно до міжнародного права рішення Європейського суду має власну юридичну силу. В свою чергу в українському законодавстві існує ціла низка підзаконних актів, пов'язаних із розглядом справ Європейським судом, такі як: Указ Президента України «Про деякі питання здійснення захисту прав та інтересів України під час урегулювання спорів, розгляду у закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземного суб'єкта та України» від 3 березня 2011 р. № 261, постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 31 травня 2006 р. № 784, наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про представника Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини і регіональне відділення Секретаріату урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини» від 9 лютого 2007 р. № 44/5 та багато інших, що передбачають конкретні повноваження державних органів та установ, які задіяні в процесі застосування практики та виконання рішень Європейського суду з прав людини, як джерела національного права [11, с. 75].

Діяльність Європейського суду щодо тлумачення норм Конвенції, на думку О.М. Толочка, ґрунтується на доктрині судового прецеденту, зміст якої полягає в обов'язковості для органів судової влади їх попередніх рішень (*stare decisis*). Основою судового прецеденту слугує положення *ratio decidendi* (з лат. – підстава для вирішення). Воно міститься у мотивувальній частині рішення і являє собою правову позицію (судовий стандарт) – пояснення, чому саме так вирішено конкретну справу. Для обґрунтування цієї позиції судді, ухвалюючи рішення у справі, застосовують норми законодавства, попередні прецеденти та міркування (мотивацію) суддів при їх прийнятті, цитати з авторитетних доктринальних джерел, посилання на іноземні прецеденти тощо. Існують певні складнощі для виокремлення цієї правової позиції, оскільки мотивувальна частина рішення не містить її чіткого формулювання, як, скажімо, норма права у законі [8, с. 57].

Європейський суд виробляє і формулює правові позиції щодо інтерпретації конвенційних норм. Такі усталені позиції щодо розуміння конвенційних норм мають загальну дію. Ними керується Європейський суд при розгляді інших аналогічних справ, а також регулюється діяльність держав-учасниць Ради Європи, їх державних органів у сфері прав людини та основних свобод. Зокрема правова позиція має зобов'язуючий характер, тому законодавець

повинен привести кримінальне процесуальне законодавство у відповідність до положень Конвенції [8, с. 57].

Так, Україна зі вступом до Ради Європи у 1995 році взяла на себе низку зобов'язань, зокрема щодо вжиття заходів для наближення правових засад діяльності правоохоронних органів до європейських стандартів, посилення демократичного контролю у цій сфері [4, с. 2]. Крім того, практичне реформування кримінальної юстиції визначалось одним із ключових умов головування України в Парламентській Асамблеї Ради Європи (травень–листопад 2011 р.).

У країнах СНД багато науковців ставлять знак рівності між судовими висновками «*ratio decidendi*» та правовими позиціями, які за юридичною природою є обов'язковими для виконання всіма. Незалежно від того, як сприймати практику Європейського суду – чи як «прецедент тлумачення», чи як «прецедент конкретизації» Конвенції, чи взагалі як самостійне джерело права – зрозуміло, що визначаючи її «прецедентність», ми визнаємо здатність Європейського суду виробляти нормативну правоінтерпретацію [8, с. 57].

У своїх рішеннях Європейський суд конкретизує і деталізує норми Конвенції і Протоколів до неї, розкриває зміст правових оціночних понять і формулює правові позиції. При цьому застосування юридичних норм охоплює три питання: юридичний аналіз конкретних випадків, які підлягають вирішенню, тлумачення Конвенції і Протоколів, їх послідовний логічний розвиток. Останній елемент процедури правозастосування свідчить про те, що Європейський суд виходить за межі конкретної справи, яка ним розглядається по суті. Розроблені в таких процедурах висновки стають зразками для інших аналогічних випадків та отримують визнання, як належне регулювання спірних кримінальних процесуальних правовідносин. Тобто своїми рішеннями Європейський суд деталізує (роз'яснює) Конвенцію. Однією з підстав для перегляду судових рішень Верховним Судом України, що набрали законної сили, є встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом (ст. 445 КПК). У цьому проявляється основна правова роль рішень Європейського суду у механізмі кримінального процесуального регулювання [8, с. 57–58].

Європейський суд із прав людини, обґрунтовуючи своє рішення у справі «Сьорінг проти Сполученого Королівства» (1989 р.), виклав доктринальну правову позицію, за якою кожній особі, яка перебуває під юрисдикцією будь-якої держави-учасниці (серед яких і Україна), гарантовано право на повагу до своєї гідності з боку органів державної влади [7].

Зазначений доктринальний підхід дістав свого подальшого розвитку в рішенні у справі «Селмуні проти Франції» (1999 р.), в якому Європейський суд із прав людини зазначив, що постійне підвищення стандартів у сфері захисту прав людини невідворотне і вимагає більшої рішучості при оцінці порушень фундаментальних цінностей демократичного суспільства [2].

З одного боку, рішення Європейського суду послідовно формують певний стандарт кримінального провадження, а з другого – виробляють правові орієнтири для судів у спірних питаннях здійснення правосуддя в галузі прав людини в різних напрямках правового впливу на національне законодавство. Враховуючи зазначене, можна зробити висновок, що сьогодні рішення суду перетворилися у важливий фактор розвитку правової системи, під їх впливом формуються нові правові норми, які відповідають міжнародно-правовим стандартам стосовно прав людини, що не може не позначитися на ефективності механізму кримінально-процесуального регулювання [8, с. 60].

У цьому випадку ефективність механізму кримінально-процесуального регулювання досягається вдосконален-

ням правотворчості й правозастосування в кримінальному судочинстві, де нормативна регламентація покликана забезпечити стабільність і необхідну однаковість у регулюванні кримінально-процесуальних правовідносин, а правозастосування – врахування конкретної обстановки, своєрідність кожної правової ситуації. Оптимальне поєднання правотворчості із правозастосуванням на підставі рішень Європейського суду робить універсальним увесь механізм кримінального процесуального регулювання [8, с. 60].

Рішення Європейського суду, як юридичний факт, характеризується такими особливостями: по-перше, може містити правову позицію, яка є правилом поведінки учасників кримінально-процесуальної діяльності; по-друге, впливає на конкретні кримінально-процесуальні відносини, породжує їх виникнення, зміну або припинення; по-третє, як елемент механізму кримінально-процесуального регулювання є фактором розвитку кримінально-процесуального законодавства, формування єдиних підходів у правозастосовній практиці; по-четверте, змінює правосвідомість правозастосовників, впроваджує у вітчизняну кримінально-процесуальну систему принципи прецедентного права [8, с. 60].

Втілення міжнародних стандартів проявляється не лише в інтеграції міжнародних актів. Важливим є процес адаптації кримінального процесуального законодавства до міжнародно-правових стандартів і взаємопроникнення процесуальних інститутів із розвинених національних правових систем, який має об'єктивний характер і може здійснюватися у два способи: по-перше, запозичення окремих процесуальних інститутів з іншої правової системи (фрагментарна юридична рецепція); по-друге, системною зміною кримінального процесу (докорінна процесуальна декольтуризація) [9, с. 160].

Національним орієнтиром такого процесу став Указ Президента України № 311/2008 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та право охоронних органів». Цим Указом затверджено Концепцію реформування кримінальної юстиції України, в якій втілено основні напрями цього процесу [4, с. 1–2]. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2008 року №1153-р затверджено «План заходів щодо реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України (311/2008)».

У Висновку Парламентської Асамблеї Ради Європи від 26 вересня 1995 року № 190 «Щодо вступу України до Ради Європи», а також рекомендаціях та резолюціях цієї європейської інституції щодо виконання обов'язків та зобов'язань України, зокрема, рекомендації № 1416 (1999), резолюції № 1194 (1999), рекомендації № 1513 (2001), резолюції № 1244 (2001), резолюції № 1262 (2001), резолюції № 1346 (2003), резолюції № 1466 (2005), неодноразово наголошувалося на необхідності прийняття Україною якісно нового Кримінально-процесуального кодексу України [6, с. 2].

Результатом тривалого процесу реформування став прийнятий 13 квітня 2012 року новий Кримінальний процесуальний кодекс України, який набрав чинності 19 листопада 2012 року. Цей Кодекс врахував вимоги міжнародно-правових актів, а також висновки та рекомендації європейських та міжнародних експертів.

Оновлений український кримінальний процес необхідно розглядати, як процес континентального типу на кшталт французького і німецького. Водночас у

вітчизняному процесі наявні процесуальні інститути, які за своєю правовою природою належать до англо-американської системи судочинства.

У зв'язку з цим в юридичній літературі ще при підготовці проекту нового КПК України з'явилися твердження про те, що існують намагання кардинально змінити модель вітчизняного кримінального процесу із традиційної континентальної на повністю змагальну англо-американського зразка. Така позиція справедливо була піддана критиці [9, с. 160].

Висновки. Таким чином, втілення міжнародних стандартів забезпечення прав людини в національне законодавство як шляхом ратифікації міжнародних договорів, так і реформуючи власний кримінальний процесуальний закон, є позитивним кроком на шляху реформування кримінальної юстиції України.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI; зі змін, і доповн. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів від 6 жовтня 2010 року № 21-2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10>.
3. Басай В.Д., Савченко В.А., Садова Т.В. Кримінальний процес України, Республіки Польщі, ФРН: порівняльний аналіз: [навч. посібник] / В.Д. Басай, В.А. Савченко, Т.В. – К.: Алерта, 2015. – 480 с.
4. Литвинчук О.С. Нагляд прокурора за досудовим розслідуванням: відповідність європейським стандартам / О.С. Литвинчук // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 3. – С. 1–5.
5. Лобасюк І.І. Місце Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини в Конституції та праві України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/seminar21-2.htm>.
6. Пояснювальна записка до проекту Кримінального процесуального кодексу України № 9700 від 12.01.2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42312.
7. Сліпченко В.І. Вплив практики Європейського суду з прав людини на формування положень нового КПК України / В.І. Сліпченко // Новації кримінально-процесуального законодавства. – Дніпропетровськ: Асоціація адвокатів України, 2012. – С. 9–23.
8. Толочко О.М. Роль рішень Європейського суду з прав людини в механізмі кримінального процесуального регулювання / О.М. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 56–61.
9. Толочко О.М. Сучасні тенденції розвитку національних кримінально-процесуальних систем / О.М. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1. – С. 159–165.
10. Хаустова М.Г. Правова система України серед правових систем сучасності / М.Г. Хаустова // Проблеми законності. – 2013. – Вип. 123. – С. 23–33. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pz_2013_123_5.pdf.
11. Юрчишин В.Д., Король В.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело кримінального процесуального права України: окремі аспекти / В.Д. Юрчишин, В.В. Король // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 73–78.